

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

1

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

MINDAUGAS POCIUS

Lietuvos istorijos institutas

PARTIZANŲ NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS VALSTYBĖS VIZIJA

ANOTACIJA Remiantis antisovietinio pasipriešinimo 1944–1953 m. dokumentais ir kitais šaltiniais, stengiasi nustatyti partizanų ateities nepriklausomos Lietuvos valstybės viziją, vaizdinį, nagrinėjamas pagrindžio narių projektuotas būsimos valstybės politinis, socialinis ir ekonominis modelis, jo pagrindiniai dėmenys ir principai, partizanų politinės minties evoliucija ir kontekstas.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: valstybės vizija, vaizdinys, ateities valstybė, ekonominis socialinis modelis, nepriklausoma Lietuva, partizanų lūkesčiai

ANNOTATION. Based on the documents of the anti-Soviet resistance of 1944–1953 and other sources, an attempt was made to reconstruct the vision of the future independent Lithuania as upheld by the freedom fighters, the political and socio-economic model of the state, its underlying elements and principles, the evolution and context of the partisans' political thought.

KEYWORDS: vision of the state, image, future state, socio-economic model, independent Lithuania, partisans' expectations.

Įvadas

Dabartinėje atminties kultūroje 1944–1953 m. antisovietinio pasipriešinimo siužetas, pasakojimas užima ypatingą vietą. Partizanų ginkluotos kovos atminimas tapo lietuvių savimonės dalimi ir svarbiu instrumentu tautinio, valstybinio tapatumo kūrimui, plėtojimui bei išlaikymui. Stiprus tautinis lietuvių partizanų identitetas susiformavo Lietuvos Respublikoje. Pasipriešinimo dalyviai iškėlė ir vadovavosi tautiškumo, krikščioniškos moralės, demokratijos, žmogaus teisių bei laisvių, nepriklausomybės ir valstybingumo vertybėmis, kurių nemaža dalis išliko pagrindinėmis ir šiuolaikinėje visuomenėje.

Antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas 1944–1953 m. iš esmės buvo spontaniška tautos savignyos išraiška, natūrali reakcija į okupanto terorą ir represijas, nepriklausomybės ir laisvės netektį, nesitaikstymas su primesta totalitarine stalinine sistema. Žymus politikos filosofas Carlos Schmitas partizaninius karus apibūdina naudodamas suvereni diktatūros koncepciją, kurios esmė – partizanai veikia taip, tarsi jiems priklausytų suvereni valstybės valdžia, tačiau kartu juos saisto numanoma tautos valia¹. Partizanai, atstovaudami okupuotos valstybės kariuomenei, siekė sustabdyti Lietuvos sovietizavimą, rusinimą, apginti gyvenimo socialinę ir ūkinę sanklodą, tautinę kultūrą ir išsaugoti visuomenės narių lietuvišką tapatybę. Pagrindinis laisvės kovotojų tikslas, idealas, dėl kurio besąlygiškai aukotasi, buvo nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas, kurį tikėta įvyksiant netolimoje perspektyvoje. Žinoma, konkretnę valstybės viziją artikuliuo tik nedaugelis partizanų vadų, kurie jautė daugumos kovotojų siekius, lūkesčius, todėl ją tapatinti su pagrindiniu tikslu – nepriklausomos valstybės atkūrimu, būtų ne visai tikslu. Pirmaisiais pokario metais buvo prognozuojami du pagrindiniai suvereniteto atkūrimo keliai, pirmas – tarptautinių organizacijų (JTO ir kt.) bei Vakarų valstybių diplomatinis spaudimas išvesti Raudonąją armiją ir suteikti suverenitetą, antras – JAV, Didžiosios Britanijos karinis konfliktas arba karas su SSRS, kurio metu Lietuvoje kiltų visuotinis išsivadavimo sukilimas (1941 m. Birželio sukilimo vaizdinys tarp partizanų buvo labai gajus) ir būtų atkurta nepriklausomybė. Pirmaisiais pasipriešinimo metais partizanai laukė karo, kūrė mitą „Amerika mus išvaduos“, tačiau vėliau tos viltys išblėso, nors visuomenei ta mintis buvo kartojama iki pat kovų pabaigos.

Žinant tuometinę geopolitinę situaciją ir Vakarų valstybių laikyseną Baltijos šalių suvereniteto atkūrimo atžvilgiu, iš istorinės perspektyvos galima konstatuoti, kad tiek emigracijos elito diplomatinės pastangos, tiek partizanų kova negalėjo *tuomet* atverti galimybės atkurti valstybingumą. Tačiau tada, bent pirmaisiais pokariniais metais, tokio aiškumo nebuvo. Kaip pastebėjo Česlovas Laurinavičius, galbūt

tos pastangos – atspindėjo siekį bet koku prieinamu būdu – netgi statant į pavojų savo gyvybę – susisieti save idėjomis bei praktine veikla su vakarietiška orientacija, bet be aiškesnio racionalaus bei galimo valstybinio modelio apibrėžtumo?²

Kita vertus, kolektyvinė, asmeninė atmintis apie pasipriešinimą atliko tam tikrą vaidmenį Sąjūdžiui 1988–1991 m. atkuriant suverenią valstybę. Apie tai pranašišškai rašė partizanų vadai: „Tuo atveju tautos auka, per LLKS³ sudėta ant laisvės aukuro, bus naujam

¹ C. Schmitt, *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin, 2002.

² Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus programa „Vėluojanti tauta – 2: Lietuvių modernizacijos problemos“, prieiga per internetą: https://www.smm.lt/uploads/documents/moksliniai_tyrimai/LII%204%20Vėluojanti%20tauta%202017–2021.pdf. [žr. 2019 02 13].

³ Lietuvos laisvės kovos sąjūdis.

sąjūdžiui jėgos šaltiniu, kurio vardu tauta į nepriklausomą gyvenimą keliaus. Tas sąjūdis bus ir to laiko Lietuvos valdžia.⁴

Šiandien prasminga nustatyti, kokia buvo partizanų ateities Lietuvos valstybės vizija, vaizdinys, modelis. Jų valstybės idealas ir siekiamybė – savotiškas politinis testamentas dabarčiai. Tai pagrindinis straipsnio tikslas. Manau, svarbu iškelti ir tokį klausimą – ar partizanų vadai suprato modernios būsimos nepriklausomos Lietuvos valstybės nacionalinius interesus, tikslus ir uždavinius? Nustačius partizanų modeliuotos nepriklausomos valstybės sąrangos pagrindinius bruožus, dėmenis, atsivertų galimybė palyginti, kiek dabartinė Lietuva atitinka laisvės kovotojų projekciją ir lūkesčius. Todėl darbo pagrindiniai uždaviniai buvo ištirti projektuotos valstybės politinę santvarką (sistemą), ūkio, socialinės ir kultūros politikos vektorius bei principus, vertybines nuostatas ir orientacijas.

Sovietinė istoriografija partizanus priskyrė prie nieko bendro su istorine realybe neturinčių „buržuazinių nacionalistų“, „buožių“, „kapitalistų“, „išnaudotojų“, „dvarininkų“ socialinių klasinių kategorijų. Partizanai esą buvo „nuverstoji išnaudotojų klasė“, kuri „siekė atkurti „buržuazinę santvarką“, „buržuazinę Lietuvą“, atgauti savo turtus ir vėl išnaudoti liaudį⁵. Kaip rodo net pačių sovietų dokumentai, daugumos partizanų socialinė kilmė – vidutiniokai, mažažemiai valstiečiai ir kaimo inteligentai⁶ ir apie jokus „buržuazinius nacionalistus“ negali būti nė kalbos. Kartu nėra abejonės, kad partizanų socialinė kilmė buvo svarbus veiksnys, formavęs požiūrį, vertinimus apie praeities ir ateities valstybę. Kaip bus matyti šiame tyrime, pagrindžio nariai labai aštriai, kritiškai atsiliepė apie tarpukario Lietuvos „buržuaziją“, tuometinę socialinę politinę santvarką, autoritarinį režimą, todėl nesiekė atkurti buvusios „buržuazinės Lietuvos“. Jie modeliaavo iš esmės naują, kur kas tobulesnę ir modernią valstybę.

⁴ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius, 1998, p. 634.

⁵ A. R a k ū n a s, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 m.*, Vilnius, 1976.

⁶ Kaip vieną iš pagrindžio socialinę kilmę pagrindžiančių dokumentų galime nurodyti LSSR MVD karo tribunolo pirmininko pplk. A. Chaliavino 1946 m. gegužės 28 d. tarnybinį raštą V. Ščerbakovui ir A. Sniečkui apie nuteistų pasipriešinimo dalyvių socialinį statusą. Pateiktos lentelės duomenys rodė, kad 1944–1946 m. pagrindžio veikloje dažniausiai dalyvavo vidutiniai ir mažažemiai valstiečiai bei inteligentai. A. Chaliavinas teigė, kad tik 7,5 proc. visų nuteistųjų buvo iš „dvarininkų, buožių ir dvasininkų tarpo“, kurie sugebėjo savo pusėn patraukti 92,5 proc. visų nuteistųjų iš „dirbančiųjų gyventojų“ – valstiečių, amatininkų, moksleivių ir inteligentų ir pasiūlė dar labiau sustiprinti auklėjamąjį jų darbą. Pažyma kardinaliai kirtosi su „klasių kovos“ koncepcija, skelbusia, kad daugumą „buržuazinio nacionalistinio ginkluoto pagrindžio“ narių sudarė „nuverstosios išnaudotojų klasės – buožės ir dvarininkai“, žr. LSSR MVD Karinio tribunolo pirmininko pplk. A. Chaliavino 1946 m. gegužės 28 d. raštas V. Ščerbakovui ir A. Sniečkui dėl 1944 m. – 1946 m. gegužės mėn. Lietuvos SSR MVD Karinio tribunolo nuteistų pasipriešinimo dalyvių socialinio statuso, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 9, b. 269, l. 73–75.

Nepriklausomybės metų istoriografijoje tik Artūras Vaitiekaitis mėgino išnagrinėti, kokią įsivaizduojamą Lietuvą partizanai norėjo atkurti⁷. Autorius tyrė visų 1940–1953 m. antinacinių ir antisovietinių pasipriešinimo organizacijų, emigracinių centrų požiūrį į ateities valstybę. A. Vaitiekaičio nuomone, nuo pat pirmųjų nepriklausomybės netekimo metų pasipriešinimo organizacijų valstybės vaizdinys kito, vystėsi ir transformavosi veikiamas okupacijų kaitos, įvairių politinių veiksnių ir geopolitinių įtakų. 1940–1944 m. vyravo demokratinė tautinė (paremta nacionalizmu) valstybės idealo kryptis, o 1944–1953 m. – labiau demokratinė krikščioniškoji, orientuota į Vakarų demokratiškas valstybių modelį⁸. Anot A. Vaitiekaičio, pokario pasipriešinimo valstybės vizija susiformavo vystantis kaimo inteligentijos politinei minčiai, o antinacinėje rezistencijoje aiškiai matoma miesto kultūros įtaka⁹. Kaip parodė Enrikos Žilytės-Kripienės tyrimas, dauguma partizanų vadų buvo kilę iš kaimo – 85 proc. ginkluotam pasipriešinimui vadovavusių asmenų buvo gimę ir augę kaime, 10 proc. – miestuose ir miesteliuose¹⁰. Todėl valstiečio ūkininko pasaulėžiūra, jo kultūrinė sąmonė (religingumas, santykis su privačia nuosavybe, bendruomeniškumas) turėjo veikti ateities valstybės vizijos bruožus. Dera atkreipti dėmesį į Bernardo Gailiaus teisingą įžvalgą, kad „istorinė šiuolaikinių partizanų karų analizė rodo, kad jiems būdinga ne tik ginti esamą valstybės santvarką, bet ir siekti ją pakeisti ar patobulinti“¹¹. Nedideles apžvalgas apie partizanų ateities valstybės viziją parašė Nijolė Gaškaitė¹².

Labai vertingas šaltinis yra Tauro apygardos kapeliono Justino Lelešiaus-Grafo¹³ dienoraštis, rašytas kovų metu, jame taip pat atsispindi ir kai kurių eilinių partizanų valstybės idealas¹⁴. Tikras kunigas savo pašaukimu jau savaime yra socialiai empatiškas žmogus, jautrus paprastam žmogui. J. Lelešius kaip kapelionas nuolat lankydavo partizanų būrius ir puikiai žinojo jų nuotaikas, lūkesčius ir svajones, išgirdavo laisvės kovotojų nuomonę apie praeities ir ateities valstybę, todėl jo atsiminimai gana patikimai reprezentuoja ne

⁷ A. Vaitiekaitis, Valstybės vizija pasipriešinimo dokumentuose ir spaudoje (1940–1952 m.), *Laisvės kovų archyvas* (toliau – LKA), Kaunas, 1996, nr. 16, p. 134–176.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat, p. 171.

¹⁰ E. Žilytė, Partizanų vadų kolektyvinė biografija, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 38, 2016, p. 92.

¹¹ B. Gailius, Partizanų diktatūra, *Politologija*, 2011/2 (62), p. 74.

¹² N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai*, Vilnius, 2018, p. 138–142; ta pati, Nepriklausoma Lietuva: partizanų vizija ir tikrovė, *Į Laisvę*, 1994 m. lapkritis, nr. 119 (156).

¹³ Justinas Lelešius (slap. *Krivaitis, Grafas*, 1917–1947) – kunigas, Tauro apygardos partizanų kapelionas. 1943 m. baigė Vilkaviškio kunigų seminariją. Dirbo vikaru Vilkaviškio, Klampučių (Bartinkų vlsč.) parapijose, nuo 1945 m. Lankeliškių (Alvito vlsč.) klebonas. Nuo 1945 m. rudens slapstėsi, nuo 1946 m. kovo 1 d. Tauro apygardos partizanų kapelionas. Žuvo išduotas su Birutės rinktinės štabo pareigūnais. 1998 m. apdovanotas Vyčio Kryžiaus ordino Komandoro didžiuoju kryžiumi (po mirties).

¹⁴ J. Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*, Kaunas, 2006.

tik jo, bet ir eilinių partizanų valstybės viziją. Tą patį galima pasakyti apie vieno iš Tauro apygardos įkūrėjų ir vadų kunigo Antano Yliaus-Vilko¹⁵ (1909–1994) atsiminimus, rašytus jau grįžus iš lagerio aštuntame dešimtmetyje. Jie atspindi ne tik autoriaus, bet iš dalies ir Tauro apygardos bei Lietuvos išlaisvinimo komiteto (LIK)¹⁶ vadų – pulkininko Liudviko Butkevičiaus-Luobo, kapitono Leono Taunio-Kovo, leitenanto Vytauto Bacevičiaus-Vygando, Jono Pileckio-Broko ir Vytauto Radzevičiaus-Vaidilos laisvos Lietuvos viziją¹⁷. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad A. Yliaus atsiminimus paveikė gyvenimo sovietiniais laikais patirtis ir retrospektyvus žvilgsnis į Lietuvos istoriją.

Atskirą šaltinių kompleksą sudaro centrinių antisovietinio ginkluoto pagrindžio organizacijų – Lietuvos laisvės armijos (LLA), Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS), Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto (VLAK), Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) – dokumentai, kuriuos kūrė partizanų vadovybė, partizanai inteligentai. Vienas įdomiausių šaltinių apie partizanų nepriklausomos valstybės viziją yra platus 18 puslapių programinis dokumentas „Ateities Lietuva“¹⁸. Dokumento tiksli autorystė nenustatyta, tačiau žinoma, kad jis sudarytas 1946 m. lapkričio 1–20 d., o antroji kiek pataisyta jo laida išėjo 1947 m. kovo 7 d. Dokumente kaip pavyzdys minima Pietų Lietuvos srities partizanų vadų 1946 m. balandžio 23 d. deklaracija, iš ko galima spręsti, kad šį dokumentą sudarė kuris nors iš Pietų Lietuvos partizanų vadų. Jį atsargiai galima laikyti dokumentu, pristatančiu 1946 m. pabaigoje – 1947 m. pradžioje veikusių Pietų Lietuvos partizanų vadų viziją, apie kurią pats „Ateities Lietuvos“ autorius (ar autoriai) išvadose užsimena, kad daugeliui gali atrodyti, jog „visa tai praktikoje bus sunku įgyvendinti“¹⁹.

Labai svarbūs ir informatyvūs pagrindžio spaudos straipsniai, dokumentai paskelbti jau minėtame leidinyje „Partizanai apie pasaulį, politiką ir save“ ir dokumentų rinkinyje „Laisvės kovos 1944–1953 metais“²⁰.

¹⁵ Antanas Ylius (slap. *Vilkas*, 1909–1994). Kunigas, vienuolis marijonas, Tauro apygardos partizanų kapelionas. 1934 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos–filosofijos fakultetą. Nuo 1940 m. Skardupių klebonas; 1944 m. antroje pusėje – 1945 m. daugeliui žmonių padėjo slapstytis nuo sovietinės valdžios persekiojimo. Užmezgė ryšius su partizanais, 1945 m. birželį su jais įkūrė Tauro apylinkę, jai išsiplėtus (per 1945 m. liepos–rugpjūčio susirinkimus Skardupiuose) – Tauro apygardą; tapo jos kapelionu. Vienas apygardos laikraščio „Laisvės žvaigžde“ organizatorių. Su kitais įsteigė Lietuvos išlaisvinimo komitetą. 1945 m. spalio 22 d. sovietinio saugumo suimtas, nuteistas kalėti.

¹⁶ LIK planavo apjungti visos Lietuvos partizanus į centralizuotą organizaciją ir vadovauti kovai dėl nepriklausomybės. LIK steigiamasis posėdis įvyko 1945 m. rugsėjo 16 d. Marijampolės valsčiaus Skardupių kaimo klebonijoje. Lietuvos išlaisvinimo komitetas buvo sunaikintas 1945 m. spalio 22 d. NKVD areštavus 17 LIK ir Tauro apygardos štabo pareigūnų.

¹⁷ A. Y l i u s, *Tauro apygarda: atsiminimų fragmentai*, Kaunas, 1991.

¹⁸ *Ateities Lietuva*, Genocido aukų muziejaus fondas (toliau – GAMF).

¹⁹ Ten pat, p. 17.

²⁰ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*: dokumentų rinkinys, sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas, 1996, 626 p.

Partizanų tarpukario Lietuvos refleksija

Norint suprasti, kas turėjo įtakos formuojant ateities valstybės viziją, pirmiausia reikia panagrinėti, kaip partizanai atsiminė ir apmąstė prieškarį Lietuvą bei kokia buvo gyvenimo joje patirtis. Svarbu įsiklausyti, ką pogrindžio dalyviai kalbėjo apie nepriklausomybės netekimo priežastis bei aplinkybes. Disponuojami šaltiniai negali pristatyti visų partizanų ar jų vadų požiūrio, tačiau leidžia kalbėti apie bendras vyravusias tendencijas. Didelė dalis šaltinių atspindi paprasto kaimiečio (vargingo ir vidutinio valstiečio) ir kaimo inteligento (kunigo, mokytojo, studento) gyvenimo prieškarį Lietuvoje patirtį ir suvokimą, kurie tiesiogiai darė įtaką ateities valstybės vaizdinui.

Tarpukario Lietuvos valdymo ydas ir skaudžias ekonomines socialines problemas svarstė daugelis pasipriešinimo dalyvių, tačiau daugiausia liudijimų išliko iš Pietų Lietuvos. Pirmiausia reikia pastebėti, kad laisvės kovotojai gana aštriai pasisakė apie prezidento Antano Smetonos autoritarinį režimą ir jo socialinę politiką. Krištiškai buvo atsiliepiama apie buvusią valdančiąją tautininkų partiją. Tauro apygardos štabo darbuotojas, kapelionas J. Lelešius-Grafas dienoraštyje rašė:

Skaidu tai prisiminti, bet tai teisybė. Jeigu nebuvai tautininkas, tai negalėjai užimti atsakingos vietos, nors tam ir būtum pasiruošęs. Mintyje man kyla, bevizituojant kuopas, smalsumas pasiteirauti, ar daug tų tautininkų šiandien dirba partizanų eilėse. Jų neradau²¹.

Prisikėlimo apygardos vadas Juozas Paliūnas-Rytas savo kovų metu rašytuose atsiminimuose teigė: „Aš sutinku, kad laisvę praradome ne 1939 m., kada bolševikai mus okupavo, bet 1926 m., kada smetoninė valdžia sugrobė valdžią į savo rankas, panaikindama demokratiją, įvesdama diktatūrą.“²² Žemaičių apygardos vadovybė laikraštėlyje „Laisvės balsas“ 1951 m. rašė: „Gaila, kad pasitaiko dar ir pas mus tokių, kurie garbina smetoninę santvarką, bet ar mes turime jiems nusilenkti, kurių, galbūt, tėra vos pusę procento [turėta omenyje tiek nuošimčių partizanų, kurie gerai atsiliepė apie A. Smetonos valdymą – M. P.].“²³ Pietų Lietuvos srities vadovybė leidinyje „Partizanas“ 1952 m. skelbė:

Nei buvusios vyriausybės, nei kariuomenės vadovybė nepermatė ateities galimumų ir neparuošė tautos pogrindžio veikimui. Mūsų valstybės ir tautos vairuotojai visą laiką guodėsi „tautų sąjungomis“, „nepuolimo sutartimis“ ir „tarptautiniais tribunolais“ [...]. Kas kaltas, kad toji lietuviškoji ugnelė taip greit užgesdavo? Kalti mes visi, bet didžiausia dalis kaltės tenka visoms mūsų vyriausybėms: ir krikščionių demokratų, ir liaudininkų, ir tautininkų²⁴.

²¹ J. Lelešius-Grafas, min. veik., p. 104.

²² *Partizano keliu: partizano Juozo Paliūno-Ryto atsiminimai*, sud. D. Juodis, Vilnius, 2012, p. 32.

²³ *Laisvės balsas* (Žemaičių apygardos štabo leidinys), 1951 m. lapkričio mėn., nr. 16 (149), *GAMF*, PJ (RE-1), GEK 532, inv. Nr. 24. Straipsnis pasirašytas Radvilos slapyvardžiu. Tai galėjo būti Vladas Montvydas-Žemaitis.

²⁴ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, p. 580.

J. Lelešius A. Smetonos vyriausybės politikoje matė priežastis, 1940 m. vasarą lėmusias pražūtingas valstybei pasekmes. Pasak jo, okupacija ir prievartinė aneksija nebūtų vykusios taip sklandžiai, jei komunistinės idėjos nebūtų suradusios palankios dirvos joms augti visuomenėje, kai pribrendusių problemų išsprendimo iliuzija užvaldė daugelį žmonių, laukusių permainų. J. Lelešius su kartėliu minėjo didelių atlyginimų išleptą karininkiją, generalitetą, vyriausybę, taip ir neatlikusius savo misijos, sočių valdininkiją, kuri, atitrūkusiu nuo paprasto žmogaus, jo pragyvenimo sunkumams dažniausiai buvo abejinga²⁵. Kartu su J. Lelešiumi apie buvusią Lietuvą diskutavęs Jonas Grincevičius-Negras²⁶ kalbėjo apie „smerktinus mūsų Nepriklausomybės laikų vyriausybės apsileidimus: nekreipimą dėmesio į socialinę padėtį, kur visas kapitalas gulėjo nedaugelio žmonių rankose, o visi kiti dėl to kentė skurdą [...]“²⁷. J. Lelešiaus dienoraštis liudija ne tik kunigo jautrumą Lietuvos Respublikoje buvusiai socialinei neteisybei, bet ir sugebėjimą išvelgti gilesnes valstybės silpnumo ir stiprybės, saugumo ir nesaugumo prielaidas:

Maža mūsų tarpe buvo idealistų, pasiaukojusių Tėvynei ir visuomenei, visi troško iš kokio aruodo grobti auksą, linksmi leisti laiką... Visi valdininkai šaukė, kad per mažos jiems algos, o tuo tarpu ūkininkai ir darbininkija skendo skurde ir brido į neapykantą. – Turėjo Lietuvą ištikti katastrofa, – dėstė *Negras*. – Ir kada ištiko tėvynę laukta nelaimė, Smetona su savo gauja, priperėjęs tūkstančius bolševikų, smuko į užsienį²⁸.

Nepriklausomai nuo J. Lelešiaus Tauro apygardos štabo darbuotojas, kunigas A. Ylius matė tokias pačias valstybės katastrofos priežastis: „Ne paslaptis, kad paskutinių metų laisvos Lietuvos gyvenimas nebuvo visai normalus, be priekaištų, be pataisymų. Deja, radikalios reformos nebuvo laiku padarytos. Jas padarė bolševikai prieš mūsų valią ir mūsų gėdai.“²⁹ Dokumente „Ateities Lietuva“ teigiama, kad „jei bolševikai būtų radę pas mus gerai išauklėtą visuomenę ir tobulesnę mūsų visuomeninę santvarką, jie nebūtų tiek sau pasekėjų mūsų tarpe radę“³⁰. Minėti svarstymai liudija, kad partizanai tiesiogine didelės dalies visuomenės radikalaus sukairėjimo priežastimi laikė žymią socialinę atskirtį ir prezidento A. Smetonos vadovaujamos vyriausybės atotrūkį nuo tautos.

Pietų Lietuvos partizanų vadai skaudžiai atsiminė pensinio amžiaus žmonių skurdų gyvenimą:

O mūsų seneliai, seneliai, – gėda ir graudu apie tai užsiminti. Seneliai, taigi tie žmonės, kurių darbo vaisiais visi naudojames, tai žmonės, kurie visą savo gyvenimą pašventė, kad

²⁵ J. Lelešius - Grafas, min. veik., p. 107.

²⁶ Jonas Grincevičius-Negras gimė Tauragės aps. Nuo 1945 m. – Dzūkų rinktinės Kęstučio grupės partizanais. Nuo 1947 m. rudens – Kęstučio grupės vadas. Žuvo 1948 m. balandžio 17 d. Obelijos k. (Simno vlsč.).

²⁷ J. Lelešius - Grafas, min. veik., p. 137.

²⁸ Ten pat.

²⁹ A. Ylius, min. veik., p. 55.

³⁰ *Ateities Lietuva*, p. 14.

mums, jų vaikams ir vaikaičiams lengviau būtų gyventi – tie žmonės lyg baidyklės apskurę, alkanomis, duonos meldžiančiomis akimis mūsų tarpe slankiodavo. O kilmingoji visuomenė pasipūtusi toli tokių skurdžių aplenkdamo, atgalia ranka penkcentį numesdavo... Gėda, ir velniop tokią visuomeninę santvarką, kur žmogus žmogumi būti negali³¹.

J. Lelešius tikėjo tobulesnės valstybės sukūrimu ir su dideliu nerimu apmąstė ateitį:

Juk visas mūsų vargas, tos baisios, kruvinos aukos neatneštų Lietuvai jokios naudos, jeigu vėl mes grįztume į tas pačias klaidas, į tą luomų ir partijų kovą, kuri tik griovė mūsų Tėvynės pamatus, o pačiai tautai nešė tik žalą ir pražūtį. (...) Kad vėl Lietuvoje neįsiliepsnotų partijų kova, kad visokie karjeristai, valstybės turto eikvotojai ir vagys neuzurpuotų Tėvynės vairo į savo niekšingas rankas³².

Jo svarstymuose nuolat išskylanti baimė, kaip dabar galime matyti, buvo gana tolia-regiška:

O kad suprastų visiems amžiams Tauta, – atsidusau aš, – dėl ko mes liejome kraują! Kad negrįžtų į tas pačias klaidas vėl Lietuva, bet aš bijau... Bijau. Pralietas laisvės kovotojų kraujas praeis veltui: lietuvis vėl nesupras lietuvių, nelaimingieji vėl kentės vargus, turtuolis vėl atstums vargšą (...). Ir bus veltui pralietas kraujas, jeigu grįšime į tas pačias klaidas. (...) Lietuva neturi grįžti į senas klaidas, kurios ją pražudė, o mes krauju atpirkome³³.

Stebėtinai panašių samprotavimų apie valstybės žlugimo priežastis randame pas žemaičių laisvės kovotojus. Prisikėlimo apygardos Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės Juozapavičiaus tėvūnijos vadas Steponas Erstikis-Linguonėlis rašė:

Nepriklausomos Lietuvos gyvenimo metais buvo daug nudirbta, daug nuveikta mūsų tautos gerovei. Bet buvo ir daug klaidų daroma. Viena iš tokių klaidų mūsų tautoje buvo klasinis susiskirstymas. Valdininkas nenorėjo užjausti darbininko. Jis darbininką laikė nereikšmingu tautos individu. [...]. Už dalį mūsų liaudies, kurią pastatė prieš tautą ir tam dirvos paruošimą, bus atsakingi tie „patriotai“, kurie storomis pinigėmis rėkė – Vienybė – galybė! Patys gyvendami prabangiai, skriaudė savo tautos liaudį, nuolat čiučbėdami – „Krizė, krizė!“ Taip, krizė jautė Lietuvos liaudis, tik jos neįjautė aukšti valdininkai, kurie tuo metu statėsi save dideliais Lietuvos patriotais. [...]. Toksai prabangus [...] valdininkų gyvenimas kėlė pasipiktinimą ir įnirtingą pagiežą dalyje liaudies. Okupavę mūsų tautą žiaurieji komunistai tuoj išnaudojo progą. Savo melaginga propaganda suviliojo šią liaudies dalį, pastatydami ją prieš savo tautą [...]“³⁴.

Partizanų kritiškas požiūris į tarpukario Lietuvos valstybingumą neabejotinai stipriai veikė ateities valstybės vizijos pagrindinius dėmenis. Kitaip sakant, partizanai, puikiai

³¹ Ten pat, p. 6–7.

³² J. Lelešius - Grafas, min. veik., p. 101.

³³ Ten pat, p. 139.

³⁴ *Partizanų šūviams aidint (LLKS Prisikėlimo apygardos Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės Juozapavičiaus tėvūnijos leidinys)*, 1952 m. rugsėjo–spalio mėn., nr. 3, *GAMF*, PJ (RE–1), GEK 2305, inv. Nr. 94.

suvokdami praeities negeroves, mintyse konstravo valstybės idealą, svajonę ir tikėjosi kur kas tobulesnės valstybinės santvarkos, teisingesnio šalies valdymo bei labiau konsoliduotos visuomenės. Socialinė atskirtis ir visuomenės nepasitikėjimas valstybinėmis institucijomis, demokratijos stoka buvo pagrindinės partizanų patirtos, suvoktos, apmąstytos ir įvardytos Lietuvos Respublikos problemos, jų įsitikinimu, sukėlusios pražūtingą šalies nepriklausomybei valstybės bei visuomenės krizę ir galiausiai laisvės netekimą 1940 m.

Pietų Lietuvos partizanų vadų (PLPV) vaizdinys 1945–1947 m.

Partizanai nepriklausomybės atkūrimą siejo su tuo metu prognozuotu Vakarų valstybių ir Sovietų Sąjungos karu, kariniu konfliktu arba taikiu diplomatinio keliu darant spaudimą per Jungtinių Tautų Organizaciją ir kitomis formomis. Šis tikėjimas teikė viltį, neleido psichologiškai sugniužti. Laukiant, kol išvaduos Vakarai, reikėjo orientuotis į demokratinių valstybių ideologiją, valstybinę santvarką, todėl politinės sistemos klausimu PLPV gana vieningai kalba apie daugiapartinę parlamentinę respubliką. Tuometinę partizanų vadovybių nuostatą ir pasaulėžiūrą veikė JAV, Didžiosios Britanijos vadovų, vyriausybių pareigūnų retorika, pasiekdavusi partizanus per užsienio radijo laidas anglų, vokiečių ir kitomis kalbomis bei emigracijos pasiuntinius (Jonas Deksnys, Klemensas Brunius, Vytautas Stanevičius) į Lietuvą³⁵. Partizanai perėmė iš demokratiškosios šalies daugelį valstybės sandaros principų, orientuotų į žmogaus teises ir laisves, demokratiją bei europinę kultūrą. A. Ylius taip atsimena Tauro apygardos vadų pokalbius: „Besvarstydami Lietuvos išlaisvinimo klausimą nutarėme, kokia būtent, turėjo būti toji mūsų Naujoji Lietuva: laisva, lietuviška, demokratinė, nepriklausoma.“³⁶ Jo manymu, partijos turi padėti tvarkyti bendrus reikalus, o ne pasipelninti ir kitus išnaudoti [...]. Taigi, rinkiniai partijų žmonės turi būti neprivilėgijuoti žmonės, bet pagalbinė jėga bendram labai atsiekti³⁷.

LIK išsivaduojant iš okupacijos turėjo „padėti tautai sukurti tokią vyriausybę, kuri atitiktų jos dvasią ir tikrą demokratiškumo principo prasmę“³⁸. PLPV nuomone, vietos rinkimuose turėjo būti renkami viršaičiai, miestų ir apskričių valdybos, teisėjai³⁹.

PLPV projektavo savo narių dalyvavimą būsime nepriklausomos valstybės valdyme. Tauro apygardos vadas Zigmas Drunga Mykolas-Jonas, kalbėdamas apygardos vadų

³⁵ L. M o c k ū n a s, *Pavargęs herojus: Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, Vilnius, 1997.

³⁶ A. Y l i u s, min. veik., p. 55.

³⁷ Ten pat.

³⁸ *LKA*, t. 2, p. 5.

³⁹ *Ateities Lietuva*, p. 16.

1946 m. gegužės 3 d. susirinkime, iškėlė laisvės kovotojų politinės partijos nepriklausomoje Lietuvoje klausimą. Anot jo,

[...] turint galvoje 1919 m. savanorius ir tas skriaudas, kurios jiems buvo padaryta Laisvės ir Nepriklausomybės metais, kad atgavus Nepriklausomybę Laisvės Kovotojai neliktų užmiršti, kad turėtų sprendžiamą balsą valdyme ir gyvenime, kilo sumanymas įsteigti Laisvės Kovotojų nekarinę partiją, kuri pasikeitus laikams galėtų dalyvauti Valstybės politiniame gyvenime⁴⁰.

Partizanų vadai nutarė pasiūlyti Pietų Lietuvos srities štabui (PLSŠ) šį klausimą išnagrinėti ir minėti partijai suteikti Lietuvos demokratų partijos pavadinimą. Nežinoma, ar ši idėja svarstyta PLSŠ, LLKS vadų susirinkime 1949 m. vasario mėnesį ji nesvarstyta. Toks partijos pavadinimas pasirinktas neatsitiktinai – partizanai priklausė organizacijai, kurią galima būtų pavadinti karine demokratija. Dažnai partizanų būrių nariai demokratišku būdu išsirinkdavo savo vadus, kurie rinkdavo kuopų vadus, kuopų vadai rinkdavo rinktinių vadus, o rinktinių – apygardų. Svarbiausi nutarimai ir dokumentai taip pat būdavo priimami laisva valia daugumos vadų balsu. Toks demokratizmo principas buvo būdingas visiems daliniams ir jokios anksčiau laisvame gyvenime užimtos pareigos automatiškai nenulemdavo vadovaujančių pareigų.

Tauro apygardos Žalgirio rinktinės štabo viršininkas Pranas Runas-Daugirdas apie demokratiją kaip priimtinausią valstybinę santvarką 1951 m. parašė politinės minties gilumu stebinantį teorinį traktatą, kuriame aptarė autokratinę, plutokratinę, oligarchinę, proletarinę ir aristokratinę valstybės valdymo formas. Anot autoriaus, demokratinė valstybės valdymo forma yra laikoma viena sunkiausių ir viena tobuliausių. Sunkiausia dėl to, kad demokratinėje valstybėje visi piliečiai turi išmanyti valstybinius reikalus, tobuliausia dėl to, kad rinkimų keliu iš politiškai susipratusių piliečių „išskiriama tam tikra žmonių dalis, kuri, rinkikų supratimu, geriausiai nusimano apie valstybinius reikalus“. P. Runas savo traktate apibendrindamas teigė, kad žmonių gerovė priklauso ne tiek nuo valstybės formos, kiek nuo gerų įstatymų ir nuo įstatymų leidėjų bei vykdytojų, o iš visų valstybinių valdymo formų demokratija duoda daugiau garantijų, kad valstybės vairs bus patikėtas gambiausiems žmonėms. Antra vertus, autorius pastebi, kad demokratija yra viena sudėtingiausių valstybės formų ir sunkiausia, demokratija reikalauja iš visuomenės tam tikros brandos, suteikia galimybę atsistoti prie valstybės vairo tam tikrai visuomenės atrinktai grupei, kuri „pavirsta į savo rūšies aristokratą, bet tų aristokratų perrinkimo galimybė verčia juos neužmiršti visuomenės reikalų“. Demokratija suteikia galimybes ir teises pasireikšti visiems žmonėms, ji yra „energijos ir gyvybės forma, nes senos pajėgos

⁴⁰ Tauro apygardos rinktinių vadų suvažiavimo 1946 m. gegužės 3 d. protokolai, *LKA*, Kaunas, 1991, nr. 1, p. 21. Panašių idėjų aptinkame ir kitų vadų pasisakymuose, antai Kęstučio apygardos vadas Juozas Kasperavičius-Angis 1947 m. pradžioje turėjo „kuklių vilčių“, kad partizanai turės tiesioginės įtakos nepriklausomos valstybės valdyme, žr.: *Laisvės kovos...*, p. 265.

periodiniai yra pakeičiamos naujomis“ . Pasak P. Runo, demokratija pilna to žodžio prasme auklėja žmones ir moko gerbti kitų nusistatymus bei surasti kompromisinį sugyvenimą, ji yra „teisėtumo ribose tolerantiškos ideologijų kovos forma“⁴¹.

Dėl valstybės sienų matome gana realistišką geopolitinę poziciją. Pavyzdžiui, 1945 m. lapkričio 28 d. A (Dainavos) apygardos vadas Juozas Vitkus-Kazimieraitis ir Lietuvos diplomatinės tarnybos atstovai Klemensas Brunius ir Jonas Degsnys sutarė, kad: „partizanai, nuvertę bolševikinę santvarką, užima saugoti ir ginti Lietuvos sienas faktinai aiškiose kalbiniai etnografinėse sienose“. Rytinės Lietuvos sienos, „praktiniais sumetimais“, turėjo būti tokios, kaip jos buvo nustatytos Lietuvos SSR ir Baltarusijos SSR vyriausybių. Lietuvos pietų ir vakarų sienos turėjo būti tokios, kaip tai buvo nustatyta Potsdamo konferencijoje, tai yra padalijant Rytprūsius tarp Lenkijos ir Sovietų Sąjungos. Lietuvos ir SSRS sienų, nustatytų 1920 m. Maskvos taikos sutartimi⁴², klausimą buvo numatyta išspręsti diplomatiniais keliais⁴³.

Valstybės valdymo principų klausimu Pietų Lietuvos partizanų vadai 1946 m. tikėjosi, kad ateities vyriausybė „visuose savo veiksmuose jaus visuomenės pritarimą“, arba atvirkščiai, kiekvienas visuomenės narys visados jaus, jog vyriausybė pildo jo valią, kad „kiekvienas pilietis galėtų pasakyti, jog „valstybė – tai aš“. Sklandus valstybės uždavinių vykdymas išimtinai turėjo priklausyti nuo administracijos – valstybės tarnautojų. Įdarbinant į tarnybas – „jokių protekcijų“. Valstybė turėjo rūpintis nuolat tobulinti savo tarnautojų darbą, kelti jų kvalifikaciją. Pažangos nedarantieji tarnautojai savo vietas turėjo užleisti geriau už juos tą darbą sugebantiems dirbti, o patys būtų grąžinami į žemesnes pareigas⁴⁴.

Įdomi partizanų vadų idėja sukurti ekonominės inspekcijos įstaigą. Ji turėjo „rūpestingai sekti“ viso krašto ir pavienių asmenų ekonominį gyvenimą, o pagrindinis tikslas – užtikrinti „visų krašto gyventojų galimai vienodą medžiaginio gerbūvio kilimą“, kad „viena kuri gyventojų grupė ar pavieniai asmenys nelobėtų kitų sąskaita“. Šiai kontrolei vykdyti inspekcija turėtų krašto statistikos biurą⁴⁵ ir kainų kontrolės⁴⁶ įstaigą⁴⁷. Kitais žodžiais ta-

⁴¹ *LKA*, t. 33, p. 13–15.

⁴² Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis pasirašyta 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje. Šia sutartimi Rusija pripažino Lietuvos valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis pasekmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisakė visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu. Pagal sutartį Lietuvai turėjo priklausyti Seinai, Augustavas, Gardinas, Ašmena ir kitos teritorijos į pietryčius nuo dabartinės Lietuvos sienos.

⁴³ A (Dainavos) apygardos vado Juozo Vitkaus-Kazimieraičio ir Lietuvos diplomatinės tarnybos atstovų Klemenso Bruniaus ir Jono Degsnio 1945 m. lapkričio 28 d. posėdžio protokolas Nr. 4, *LKA*, 1991, nr. 1, p. 8–10.

⁴⁴ *Ateities Lietuva*, p. 16.

⁴⁵ Dabartinis analogas – Lietuvos statistikos departamentas.

⁴⁶ Dabartinis analogas – Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės komisija.

⁴⁷ *Ateities Lietuva*, p. 17.

riant, partizanų vadai toliaregiškai numatė ateities valstybėje galinčią susidaryti socialinę atskirtį ir planavo būdus, kaip tam užkirsti kelią – apriboti stambaus kapitalo galią.

Žemės ūkio sričiai, PLPV manymu, ateities valstybėje bus skiriamas didelis dėmesys, reikia prarasti „giliai apgalvotą, tikslią“ žemės reformą, kurios tikslas – aprūpinti nuosavais žemės sklypais visas šeimas, „kurios dirba žemės ūkyje arba nori dirbti“. Sklypus siūlyta skirstyti ne mažesnius kaip 7 ha žemės (I rūšies), gausioms šeimoms (jei dauguma šeimos narių nedarbingi, pvz., mažamečiai vaikai) turėtų būti daromi žymūs mokesčiai palengvinimai⁴⁸. Tauro apygardos vadai numatė radikalias reformas žemės ūkyje, pramonėje, švietime ir kitose srityse:

Reformuojant žemės ūkį buvo numatyta nacionalizuoti visas bažnytines žemes, paliekant prie bažnyčių ne daugiau kaip 3–5 ha. Padaryti keletą ar keliolika didesnių valstybinių bandomųjų ūkių. Visus kitus ūkius padaryti ne mažesnius 20–30 ha, skatinti kooperatinius ūkius, parodant jų pranašumą prieš smulkius ūkininkus. Visi kiti žmonės būtų suėję į pramonę, amatus⁴⁹.

Pasak A. Yliaus, nepriklausomoje Lietuvoje būtų vystoma žemės ūkio produkcijos perdirbimo pramonė, žemdirbystės ir gyvulininkystės ūkis, linininkystės ir kailinių žvėrelių ūkis. Šalis būtų modernizuojama vykdant urbanizaciją ir pramonės plėtrą miestuose. Numatyta keisti miestų tautinę sudėtį, stengiantis į juos pritraukti kuo daugiau lietuvių, plečiant gamybą ir tokiu būdu urbanizuoti šalį. Mažažemiai ir bežemiai būtų nukreipti į miestuose vystomą statybų ir žemės ūkio produkcijos perdirbimo pramonę⁵⁰. Apie tokias pačias žemės ūkio bei pramonės vystymo kryptis kalbama ir dokumente „Ateities Lietuva“⁵¹.

Apie sveikatos ir švietimo politiką šaltinių žinios labai skurdžios. Pateiksime tik keletą pavyzdžių, pagal kuriuos daryti didelių apibendrinimų negalima. Dokumente „Ateities Lietuva“ švietimas ir auklėjimas laikomas „pagrindiniu dalyku“. Jauni žmonės būtų auklėjami „tautinės kultūros ir krikščioniškos moralės pagrindais“⁵². A. Ylius savo atsiminimuose rašė:

Visą švietimą padaryti visiems prieinamą ir praktišką: visai ne tokį, koks buvo anais laisvės laikais. (...) Buvome pramatę visiems privalomas 4–6 metų pradžios mokslas. Per 4 metus turi paaiškėti jaunuolių polinkiai ir gabumai; per sekančius du metus ruošti specialistus. Gimnazijai arba viduriniam mokslui skirti tik gabūs ir mokyti norinčius asmenis: mokslo darbuotojus rengti. Tai mūsų naujos Lietuvos dar neparagrafuota Konstitucija⁵³.

⁴⁸ Ten pat, p. 8.

⁴⁹ A. Ylius, min. veik., p. 55.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ *Ateities Lietuva*, p. 12.

⁵² Ten pat, p. 13.

⁵³ A. Ylius, min. veik., p. 55.

Sveikatos apsaugos sritis palikta valstybei, turinčiai užtikrinti nemokamą priežiūrą, gydymą, profilaktiką ir vaistus⁵⁴.

Labai daug dėmesio PLPV skyrė būsimos valstybės socialinės politikos modeliavimui, socialiniam teisingumui, matosi, kad tai buvo jaudinantis, skaudus iš praeities patirties kilęs klausimas. Dokumente „Ateities Lietuva“ deklaruojama, kad nepriklausomoje Lietuvoje „turėtų būti (...) daromi žygiai uždarbių dideliems skirtumams mažinti“. Tikėtasi, kad bus vykdoma tokia vyriausybės politika, kuri neleistų susidaryti sąlygoms, skatinančioms socialinę atskirtį, žmonių išnaudojimą ir diskriminaciją: „Naujai savo gyvenimą kurdami, mes turime rasti tokias tarpusavio žmonių santykiavimo formas, kad nei viena kuri gyventojų grupė nebūtų kitų skriaudžiama.“⁵⁵ Valstybei priskiriama pareiga per valstybinius draudimo fondus aprūpinti žmones finansine parama nelaimių, nedarbo, ligos, negalios atvejais, o senatvėje orų gyvenimą užtikrinti pakankamomis pensijomis⁵⁶. Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės štabas straipsnyje „Dėl ateities Lietuvos“ rašė, kad darbo santykiai bus įstatymo reguliuojami, bus valstybinė prekybos, pramonės, tranzito ir kapitalo kontrolė, valstybinė globa senatvės ir invalidumo atveju, „visais atvejais turi būti užtikrinta doram žmogui pragyvenimo šaltiniai“⁵⁷. Tokias pačias nuostatas skelbė Dainavos apygardos vadas Lionginas Baliukevičius:

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tokios šeimos turėtų būti šelpiamos, globojamos [...].

Argi šitokiam skurde užaugęs lietuvis gali būti geras patriotas? Vargiai. Jis bus arba komunistas, arba bet kam ryšis, kad gautų vieną kitą grašį. [...] Socialinė parama ir globa, pačiai valstybei vadovaujant, sumažintų tą didelį „nesusipratusių“ lietuvių skaičių.⁵⁸

Vytauto apygardos vadovybė 1946 m. atsišaukime į tautiečius skelbė, kad kova vyks tol, kol bus atkurta „nepriklausoma, krikščioniškos dorovės ir socialinio teisingumo dėsniais tvarkoma demokratinė Lietuva“⁵⁹.

Kęstučio apygardos vadas Juozas Kasperavičius-Angis buvo parašęs kalbą 1947 m. sausio 15 d. planuotam, bet neįvykusiam Vakarų ir Pietų Lietuvos partizanų vadų susitikimui. Savo kalboje jis teigė, kad partizanai kovos dėl demokratinės Lietuvos, „dėl visokeriopa klestinčios mūsų tėvynės, kurioje visiems be išimties jauku, šviesu ir gera būtų gyventi, viešpatautų socialinis teisingumas, paremtas naujais principais, ir niekada daugiau nebūtų sūnų ir posūnių“⁶⁰. Beveik tokias pačias mintis tokiais pačiais žodžiais atsiminimuose dėstė A. Ylius:

⁵⁴ *Ateities Lietuva*, p. 8.

⁵⁵ Ten pat, p. 2.

⁵⁶ Ten pat, p. 7.

⁵⁷ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, p. 627.

⁵⁸ *Partizano Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis: 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d.*, parengė A. Kašėta, Vilnius, 2011, p. 157–158.

⁵⁹ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.)*, Vilnius, 2003, p. 94.

⁶⁰ J. D a u m a n t a s, *Partizanai*, 5-asis papild. leidimas, red. K. Kasparas ir kt., Kaunas, 2005, p. 231.

Buvo pramatyta, kad kiekvienas lietuvis turėtų tik vieną pakankamą pragyvenimo šaltinį, kad nebūtų nė vieno skurdžiaus ir dičturčių neliktų. Tarp skurdžiaus ir dičturčio didis skirtumas yra neteisingumo ženklas. Visa Lietuva turi būti visų lietuvių tikra Motina; jokių sūnų ir posūnių [...]”⁶¹.

Pietų Lietuvos partizanų vadų nuomone, gyventojų pajamos turėtų būti viešai skelbiamos ir „daromi žygiai uždarbių dideliems skirtumams mažinti“⁶².

Centrinių pasipriešinimo organizacijų valstybės vizija

Vienas pirmųjų centrinės partizanų vadovybės dokumentų, kalbančių apie ateities Lietuvą, yra LLA 1944 m. programa, kuri pirmą kartą buvo paskelbta leidinyje „Karinės ir politinės žinios“ (1944 m. rugpjūčio 1–14 d., Nr. 22)⁶³. LLA susikūrė 1941 m. pabaigoje ir pradėjo pagrindinę antinacinę veiklą. Jai įtaką darė Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) etnocentristinis nacionalizmas, todėl ji lietuvių tautai teikė prioritetą kitų tautų atžvilgiu. Programoje kaip aukščiausi LLA tikslai įvardijami tautos valstybingumo, pilnaverčio gyvenimo, pažangos, klestėjimo, tautinės kultūros išlaikymo ir puoselėjimo siekiai. Joje skelbiama, kad LLA siekia „vieningesnės ir galingesnės“ tautinės valstybės atstatymo su sostine Vilniumi ir Klaipėdos kraštu, pripažįsta „asmens įsitikinimų, sąžinės ir kūrybos“ laisvę, visose gyvenimo srityse „visų pirma lietuviams pripažįsta iniciatyvą ir vyraujančią reikšmę“, o „žemės įsigyti gali būti leidžiama tik lietuviams, mokantiems ją dirbti“. LLA į valstybės aparatą žadėjo siekti išrinkti

tvirtos valios, energingus, tautai nepaprastai atsidavusius jaunosios kartos vyrus, siekdamu tuo būdu tautą ir valstybę apsaugoti nuo visokių eksploatatorių, karjeristų, kurie savo teisę naudotų ir asmeniniams, ir siauriems partiniams ar net svetimųjų interesams.

LLA taip pat deklaravo krikščioniškosios dorovės ir socialinio teisingumo principus, žemės ūkio pramonės išplėtimą, rinkos „nenormalybių“ valstybinį reguliavimą, privalomą draudimą senatvės, ligos ir invalidumo atvejais, rūpinimąsi šeimomis ir motinyste, nemokamą gabių studentų mokslą. Skelbta, kad įmonių darbininkams ir tarnautojams „turi būti užtikrinta teisė dalyvauti įmonių pelne“⁶⁴. Programą sukūrė LLA vadas Kazys Veverskis, dalinai pasinaudodamas filosofo Antano Maceinos redaguota LAF programa, tačiau dokumentas aprobavo ir kitų LLA veikėjų, eilinių partizanų pažiūras, idėjas, siekius⁶⁵. LLA

⁶¹ A. Ylius, min. veik., p. 55; A. Ylius - Vilkas, *Atsiminimų trilogijos II dalis „Taip tikrai buvo“*, LYA, f. 3, ap. 46, b. 1826.

⁶² *Ateities Lietuva*, p. 17.

⁶³ K. Kasparas, *Lietuvos laisvės armija*, įvad. str. A. Randomanskis, Kaunas, 2002, p. 232.

⁶⁴ *Laisvės kovos...*, p. 53–56.

⁶⁵ *Lietuvos laisvės...*, p. 234–235.

programa tarp partizanų buvo gana paplitusi ir populiarė, padariusi poveikį pagrindžio politinės minties raidai ir vėlesniais metais, tačiau ji nebuvo demokratiška, lietuvių tautai numatitos privilegijos kitų tautų atžvilgiu.

1946 m. balandžio mėn. Ricielių kaime (Leipalingio apylinkė) įvyko Tauro ir Dainavos apygardų vadovybės pasitarimas, kuriame dalyvavo plk. ltn. Juozas Vitkus-Kazimieraitis, ltn. Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Antanas Kulikauskas-Daktaras, ltn. Vladas Stepulevičius-Mindaugas, Vytautas Vabalas-Grambolis (iš Dainavos apygardos) ir mjr. Zigmas Drunga-Mykolas Jonas, mjr. Sergijus Staniškis-Antanaitis ir kpt. Vaclovas Navickas-Auksutis (iš Tauro apygardos). Svarbiausias politinis pasitarimo nutarimas buvo Pietų Lietuvos partizanų vadų balandžio 23 d. deklaracija. Ją sukūrė Pietų Lietuvos srities vadas J. Vitkus-Kazimieraitis, aprobavo Dainavos ir Tauro apygardų vadai, dalyvavę pasitarime. Deklaracijoje ateities Lietuvos politinė santvarka buvo modeliuojama kaip parlamentinė demokratija. Seimą siūlyta rinkti laisvais, „demokratiniais principais“, tiesioginiu, slaptu, visuotiniu balsavimu proporcinga sistema iš partijų ir sąjungų iškeltų kandidatų, kurie būtų atsakingi ne partijos vadovybei, bet rinkėjams. Krašto vidaus ir užsienio politiką turėjo spręsti Seimas, vadovaudamasis tautos daugumos pareikšta valia, „priimdamas dėmesin išmintingus mažumos pageidavimus ir derindamas su Suvienuytųjų Nacijų pareikštais principais“. Kompartijai, kaip diktatūrinei, antidemokratiškai ir priešišškai nepriklausomybei, būsimoje valstybėje vietos nenumatyta⁶⁶. Būtina atkreipti dėmesį, kad deklaracijoje paskelbti nepriklausomos Lietuvos sąrangos principai buvo iš esmės atkartoti, plėtoti ir vėlesniuose partizanų centrinių organizacijų dokumentuose (BDPS, VLAK ir LLKS deklaracijose).

VLAK 1946 m. birželio 10 d. deklaracijoje, kurią kūrė iš emigracijos į Lietuvą grįžęs Jonas Deksnys ir infiltruotas į partizanų vadovybę MGB vidaus agentas Juozas Markulis, skelbiami iš esmės tokie patys principai kaip Tauro ir Dainavos apygardų vadų 1946 m. balandžio 23 d. deklaracijoje. Pagal ją, valstybinė santvarka – laisva demokratinė, valstybės valdymas turėtų vykti per laisvais, lygiais, slaptais, proporcingais rinkimais išrinktą Seimą ir jo sudarytą vyriausybę. Atkūrus nepriklausomybę, iki bus priimta demokratiška Konstitucija, turėtų būti vadovaujamosi Lietuvos Respublikos demokratine 1922 m. Konstitucija. Komunistų partija, kaip „revoliucinio kovos metodo partija“, neturės teisės veikti⁶⁷. Apibendrinami galime pastebėti, kad 1945–1946 m., veikiant užsienio ir vidaus veiksniams, išryškėjo partizanų demokratiškumas, orientacija į demokratijos idealus, vakarietišką kultūrą.

⁶⁶ K. K a s p a r a s, *Laisvės kovos...*, p. 249.

⁶⁷ Ten pat, p. 256–258.

Kęstučio apygardos vadas J. Kasperavičius 1947 m. pradžioje pastebėjo, kad išlikusiose LLA, LLKS⁶⁸, LLG⁶⁹, Lietuvių fronto (LF)⁷⁰ ir Lietuvos partizanų (LP)⁷¹ programose esminių ideologinių skirtumų beveik nėra, „tik gal jose daugiau pasireiškia jų pačių autorių savitas vieno ar kito socialinio ar kultūrinio reikalo išsprendimas“ ir tas programas derinant galima „rasti ir sudaryti vieningą bendrą dabartiniam laisvės kovos sąjūdžiui priimtina programą“⁷². J. Kasperavičiaus siekis realizavosi, kai Tauro apygardos vado A. Baltūsisio iniciatyva BDPS deklaracija Nr. 2 buvo aptarta ir priimta 1947 m. rugpjūčio 23–24 d. vykusiame Tauro ir Kęstučio apygardų atstovų pasitarime⁷³. Joje sakoma, kad deklaracijoje pakartojami pagrindiniai VLAK 1946 m. birželio 10 d. deklaracijos principai ir ji papildoma BDPS 1947 m. gegužės 28 d. nutarimais⁷⁴. Matyt, pirmąją deklaraciją laikyta VLAK 1946 m. birželio 10 d. deklaracija.

BDPS deklaracijoje Nr. 2 teigiama, kad atkurta nepriklausomos Lietuvos valstybinė santvarka bus demokratinė respublika. Pabrėžiama, kad socialinė globa nėra pavienių piliečių ar organizacijų reikalas, bet „vienas pirmųjų valstybės uždavinių“. Socialinių problemų išsprendimas ir ūkinis šalies atstatymas turėjo būti susijęs su žemės ūkiu, miestų ir pramonės reforma pačioje nepriklausomybės gyvavimo pradžioje. Partizanų vadai deklaravo prisidėsiantys prie pastangų sukurti pasaulyje teisingumu ir laisve pagrįstą pastovią taiką, kuri remtųsi demokratijos principais, išplaukiančiais iš krikščioniškos moralės ir paskelbtais Atlanto chartijoje⁷⁵, Keturiuose laisvėse⁷⁶, 12-oje prezidento Harry Trumano

⁶⁸ LLKS – pasipriešinimo organizacija, įsteigta 1940 m. gruodžio 26 d. Dalyvavo 1941 m. birželio sukilime, leido antinacinę pagrindinę spaudą. Po 1944 m. pavasario areštų ir vadovybės pasitraukimo į Vakarų Lietuvoje liko veikti pavieniai kovotojai, įsijungę į partizanų gretas.

⁶⁹ LLG – mokytojo Petro Paulaičio Jurbarke sukurta antinacinio pasipriešinimo organizacija, 1944 m. rudenį persitvarkiusi į partizanų grupę. Dalyvavo kuriant Kęstučio apygardą.

⁷⁰ LF – pasipriešinimo pagrindinė organizacija, susikūrusi 1941 m. pabaigoje, vokiečiams sustabdžius Laikinosios vyriausybės ir LAF veiklą, Dalyvavo VLIK sudaryme, leido savo spaudą.

⁷¹ LP – Turimi omenyje partizanų daliniai, kurių organizatoriai nepriklausė nė vieni iš išvardintų antinacinio pagrindžio organizacijų.

⁷² J. D a u m a n t a s, min. veik., p. 229, 553.

⁷³ N. G a š k a i t ė, *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*, Vilnius, 1998 p. 11–13.

⁷⁴ Taip pat joje minimi 1946 m. rugpjūčio 12 d. BDPS suvažiavimo deklaratyvūs nutarimai.

⁷⁵ Atlanto chartija – dokumentas, kurį 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašė JAV prezidentas Franklynas D. Rooseveltas ir Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas Winstonas Churchillis. Atlanto chartija apibrėžė pasaulinę tvarką po Sąjungininkų pergalės Antrojo pasaulinio karo metu. Ji tapo pagrindu kuriant Jungtines Tautas, taip pat būsimos politinės ir ekonominės pasaulio tvarkos pagrindu. Atlanto chartijoje įsipareigota atkurti visas iki karo egzistavusias suverenas valstybes, todėl ji tapo viena iš partizanų viltis skatinusių veiksnių dėl diplomatinio suvereniteto atkūrimo, Vakarų intervencijos ar karo su SSRS.

⁷⁶ Keturiuos laisvės – F. D. Roosevelto 1941 m. sausio 6 d. kreipimesi į Kongresą „Dėl padėties šalyje“ paskelbtos vertybės. Sutrumpintai apibrėžus tai žodžio laisvė, religijos išpažinimo laisvė, laisvė nuo skurdo, laisvė nuo šalies užpuolimo baimės.

punktų⁷⁷ ir „kitose teisingumo ir laisvės deklaracijose“⁷⁸. BDPS 1947 m. atsišaukime į lietuvių tautą kalbama apie demokratinę Lietuvos valstybę⁷⁹. Vis dėlto reikia pasakyti, kad BDPS deklaraciją Nr. 2 aprobavo tik dviejų apygardų vadai. Po pusantrų metų Lietuvos ginkluotas pagrindis centralizavosi apsijungdamas į vieningą LLKS organizaciją.

Visos Lietuvos partizanų vadų ateities valstybės viziją geriausiai reprezentuoja LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija, kurią pasirašė aštuoni posėdžio dalyviai, atstovavę visoms sritims ir apygardoms: LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis-Vytautas ir LLKS Tarybos nariai Aleksandras Grybinas-Faustas, Vytautas Gužas-Kardas, Juozas Šibaila-Merainis, Bronius Liesys-Naktis, Leonardas Grigonis-Užpalis, Adolfas Ramanauskas-Vanagas ir Petras Bartkus-Žadgaila. Deklaracija kartu su kitais Lietuvos partizanų vadų suvažiavime priimtais dokumentais sudarė teisinį ir politinį Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo pagrindą, suteikė laisvės kovoms naują pobūdį, įteisino LLKS kaip visuotinio organizuoto ginkluoto pasipriešinimo sovietinei okupacijai organizaciją, o jos Tarybą – kaip vienintelę teisėtą valdžią okupuotos Lietuvos teritorijoje. Lietuvos Respublikos Seimas, įvertindamas LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos reikšmę Lietuvos valstybės tęstinumui, 1999 m. sausio 12 d. priėmė Lietuvos Respublikos įstatymą dėl Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos (toliau – Deklaracija), kuris nustatė šio dokumento statusą Lietuvos Respublikos teisės sistemoje, pripažino kaip Lietuvos valstybės tęstinumui reikšmingą teisės aktą⁸⁰.

Deklaracija gimė ne tuščioje vietoje, galima atsekti pagrindinius jos genezės šaltinius. Dokumentas buvo rengiamas remiantis VLAK 1946 m. birželio 10 d. deklaracija, BDPS 1947 m. gegužės 28 d. nutarimais, BDPS 1947 m. rugpjūčio 23–24 d. deklaracijoje Nr. 2 paskelbtais pagrindiniais principais ir papildyta nutarimais, priimtais 1949 m. vasario 10 d. BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtiniame posėdyje⁸¹. Taigi, LLKS tarybos vasario 16 d. Deklaracija buvo partizanų politinės minties vystymosi, kūrybos viršūnė, sintezė, į kurios tekstą buvo įtraukti pažangiausios, moderniausios ankstesnių

⁷⁷ 1945 m. spalio 27 d. JAV prezidentas H. Trumanas savo kalboje Karinio jūrų laivyno dienos proga paskelbė 12 užsienio politikos principų (punktų), kurie iš dalies sutapo su 14 Woodrowo Wilsono punktų. Juose buvo atsisakoma pripažinti vyriausybes, kurias jėga primetė užsienio šalis, skelbiama, kad visoms tautoms, pasirengusioms savivaldai, turi būti leidžiama išsirinkti savą valdymo formą be jokio šaltinio iš šalies įsikišimo, taip pat skelbiamos jūrų ir prekybos laisvės, saviraiškos ir tikėjimo laisvės ir kt., prieiga per internetą: <https://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=187&st=&st1=>. [žr. 2019 04 15]

⁷⁸ Prieiga per internetą: <http://talpykla.istorija.lt/handle/99999/2292;jsessionid=CE81C5FE74632878193B713ADA50385A>. [žr. 2019 05 020]

⁷⁹ BDPS atsišaukimas į lietuvių tautą, *GAM*, PJ (RE–1), LK GEK 2023 PER–55.

⁸⁰ Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/muziejus/lt/754/a/>. [žr. 2019 03 26]

⁸¹ Prieiga per internetą: http://genocid.lt/UserFiles/Image/Muziejus/Virt_parodos/signatarai/20090205_deklaracija.jpg. [žr. 2019 06 30.]

antisovietinių bei antinacinių organizacijų, partizanų vadų, eilinių partizanų nuostatos, pažiūros, vertybės ir įsitikinimai.

LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijoje apibrėžtas galutinis tikslas – demokratinė respublika, valdoma per laisvais, demokratiniais, visuotiniais, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą vyriausybę. Atgavus laisvę, iki bus paskelbta „žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti Konstitucija“, būtų vadovaujama Lietuvos Respublikos 1922 m. Konstitucija. Deklaracijos signatarų sprendimą remtis 1922 m. Konstitucija dvasia lėmė nedemokratiškas 1928 ir 1938 m. Lietuvos valstybės konstitucijų pobūdis, todėl joje norėta pabrėžti ne tiek būsimą parlamentinę (o ne prezidentinę) valstybės *valdymo formą*, kiek būsimą valstybės *demokratinį pobūdį*⁸². Deklaracijoje konstatuojama, kad „valstybinė Lietuvos santvarka – demokratinė respublika“, o „suvereninė Lietuvos valdžia priklauso tautai“⁸³. Komunistų partija, kaip diktatūrinė ir priešiška nepriklausomybei, nelaikyta teisine partija ir jai vietos egzistuoti nenumatyta. Deklaracijoje vadovautasi Žmogaus teisių deklaracija⁸⁴ ir krikščioniškos moralės principais. LLKS skelbė, kad socialinių problemų racionalus išsprendimas ir krašto ūkinis atkūrimas yra susijęs su žemės ūkio, miestų ir pramonės reforma, kuri bus vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje, o „socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vienas pirmųjų valstybės uždavinių“⁸⁵. Apie kultūros politiką žinome fragmentiškai, tik iš pavienių LLKS vadų pasisakymų spaudoje. Pavyzdžiui, LLKS Rytų Lietuvos srities štabo Visuomeninės dalies viršininkas Bronius Krivickas, pripažindamas, kad lietuvių tautos kultūrinio gyvenimo principai yra vakarietiškos kilmės, kartu kvietė Vakarų kultūrą vertinti ir priimti kritiškai:

Ateina laikas, kai mus ta kultūra labiau negu kada nors užplūs su visom savo gerom ir blogom pusėm. Nesiruoškime visko priimti iš anksto išskėstomis rankomis, bet būkime kritiškai nusiteikę. Į viską žiūrėkime iš savo lietuviškojo doros, tikėjimo sveiko natūralumo ir idealizmo požiūriu⁸⁶.

⁸² V. V. Vaičaitis, *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis, ateitis*, Vilnius, 2012, p. 239.

⁸³ Prieiga per internetą: http://genocid.lt/UserFiles/Image/Muziejus/Virt_parodos/signatarai/20090205_deklaracija.jpg. [Žr. 2019 03 11].

⁸⁴ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija – tarptautinis dokumentas, priimtas 1948 m. gruodžio 10 d. Paryžiuje, JTO Generalinėje Asamblėjoje. Deklaracija kviečia valstybes laikytis žmogaus teisių ir laisvių (teisės į gyvenimą, laisvę, asmens neliečiamybę), pilietinių ir politinių teisių ir laisvių (santuokos, prieglobsčio teisės, įsitikinimų laisvės, taikių susirinkimų ir asociacijų laisvės), socialinių ir ekonominių teisių (teisės į darbą ir vienodą atlyginimą už vienodą darbą, teisės į poilsį ir socialinį aprūpinimą, teisės sudaryti profsąjungas).

⁸⁵ Prieiga per internetą: http://genocid.lt/UserFiles/Image/Muziejus/Virt_parodos/signatarai/20090205_deklaracija.jpg [Žr. 2019 04 21].

⁸⁶ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, p. 645–646.

Apibendrinami LLKS valstybės vaizdinį, galime konstatuoti tris esminius deklaruotus ateities modernios Lietuvos sandaros principus – demokratizmą, krikščionišką moralę ir aktyvią socialinę politiką, kuri neleistų susidaryti sąlygoms socialinei atskirčiai augti. Partizanų vadai, suvokdami, kad Lietuva egzistuoja ant Vakarų ir Rytų civilizacijų ribos, tapatinosi ir pozicionavosi kaip Vakarų europinės kultūros forpostas.

Matydamas silpstantį pasipriešinimą ir ieškodamas naujų kovos formų, 1952 m. pabaigoje Vakarų srities vadas Antanas Bakšys įkūrė neginkluotą pasipriešinimo organizaciją – Vyčių sąjungą (VS) ir parengė jos įstatus⁸⁷. Jos narių buvo nedaug, organizacija nespėjo išvystyti savo veiklos, nes 1953 m. pradžioje A. Bakšys žuvo. Vyčių sąjunga skelbėsi kaip slaptai veikianti tautinė, visuomeninė, politinė-kultūrinė organizacija. A. Bakšys buvo išsilavinęs žmogus (buvęs mokytojas), jis analizavo nepriklausomos Lietuvos politinį gyvenimą ir stengėsi modeliuoti ateities valstybės politikos gaires bei visuomeninę santvarką, kuri remtųsi „lietuviškumo, socialinio teisingumo, krikščioniškos moralės, demokratijos ir drausmės principais“. Organizacijos įstatuose buvo rašoma, kad ilgalaikėi ir tvirtai savo krašto politinei-ekonominei egzistencijai užtikrinti Vyčių sąjunga „siekia vieningesnės, galingesnės, tautinės-demokratinės Lietuvos valstybės atstatymo su sostine Vilniumi, Klaipėdos kraštu ir Rytprūsių dalimi“. VS dokumentai atskleidžia A. Bakšio politinės minties brandumą, socialinį jautrumą, suvokimą, kad nepriklausomybė tėra tarpinis tikslas, būtina sąlyga pagrindiniam siekiui – tautinei gerovės valstybei: „būtina įgyvendinti socialinį teisingumą, pravedant žemės ūkio, pramonės ir miestų reformas, tuo sustiprinant tautos vieningumą ir sudarant sąlygas krašto suklestėjimui bei pažangai“. Užsienio politikos klausimu įstatuose numatyta pritarti tik tokiems tarpvalstybiniam apsijungimams, kurie „nepažeidžia ir neišduoda lietuvių tautos gyvybinių interesų bei atitinka JTO tautų ir žmogaus teisių deklaracijos dvasią“.

Reikia pastebėti, kad A. Bakšiui tam tikrą įtaką padarė LLA programa, nes kai kurie įstatų elementai su ja persipina, antai VS pripažįsta „vyraujančią reikšmę lietuviams“, o „susiskaldymui partijomis nepritaria“. Buvo numatyta atgavus nepriklausomybę praveisti gana kardinalią agrarinę reformą. Valstybinis žemės ūkio fondas būtų aprūpinęs žeme bežemius, mažžemius ir pasipriešinimo kovų dalyvius. Valstybei turėjo būti suteikta teisė reguliuoti rinkos „nenormalybes“, nacionalizuoti stambiuosius fabrikus, įmones, bažnytinę žemę. Privalomas senatvės, ligos ir invalidumo draudimas turėjo užtikrinti socialinę visuomenės apsaugą. A. Bakšio kreipimesi į tautiečius teigiama, kad „tautos gerbūvio kūryboje turi būti tik *viena* pažiūra: įsiklausyti į visos tautos balsą“. „Tautos balsas“ turėjo būti išgirstas per tautoje veikiančias kultūrinės, religines, profesines, ekonomines organizacijas ir pavienius tautiečius. Valstybės valdymas turėjo būti patikėtas „tik tvirtos valios, energingiems, tautai nepaprastai atsidavusiems jaunosios kartos žmonėms (...),

⁸⁷ LKA, t. 7, p. 87–90. Įstatuose galima pastebėti LLA programos elementų.

neneigiant intelektualų bei „senesnio amžiaus autoritetų“, tačiau nenurodyta, koku būdu tai būtų daroma. Kreipimesi teigiama, kad bus stengiamasi parengti ir organizuoti tautą dėl demokratinės, socialiai teisingos santvarkos sukūrimo, kur bus ugdoma meilė tautinei kultūrai bei skatinamas tolimesnis jos vystymasis; bus stengiamasi jaunimo tarpe ugdyti dvasiškai ir fiziškai stiprias asmenybes, kurios mokėtų tarp savęs sugyventi ir kurti taip, kaip reikalauja tautos aukščiausieji interesai bei krikščioniškosios dorovės principai⁸⁸.

Vidurinėse, specialiosiose ir aukštosiose mokyklose vyktų stropi gabijų atranka ir gabūs, bet neturtingi jaunuoliai turėjo būti mokomi valstybės lėšomis. Kultūros klausimais VS skelbė, kad tautinė kultūra gali reikštis įvairiomis kryptimis, tačiau tautos dvasia, jos istorija, jos papročiai ir gyvybiniai interesai turi būti nuolatinis idėjinis šaltinis ir vertybių kriterijus, todėl visados kovos su lietuviškumą neigiančiomis arba jo nepaisančiomis kultūros srovėmis ir idėjomis⁸⁹.

Vyčių sąjunga papildė LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją detalesne ateities valstybės vizija, kuri nenustojo aktualumo net ir dabartiniais laikais.

Išvados

Mąstydami apie tarpukario Lietuvą, gyvenimą joje, pasipriešinimą sovietams, tuometinę rūsčią kovą bei kančias, partizanai šventai tikėjo nepriklausomybės atgavimu ir kūrė ateities valstybės viziją. Pasipriešinimo dalyvių kritiškas požiūris į Lietuvos Respublikos valstybingumą darė didelę įtaką ateities valstybės vizijos pagrindiniams dėmenims. Socialinė atskirtis ir visuomenės nepasitikėjimas valstybinėmis institucijomis buvo pagrindinės partizanų patirtos, suvoktos, apmąstytos ir įvardytos Lietuvos Respublikos problemos, jų įsitikinimu, sukėlusios pražūtingą šalies nepriklausomybei valstybės bei visuomenės krizę ir galiausiai laisvės netekimą 1940 m. Pogrindžio vadai, puikiai suvokdami praeities negeroves, klaidas, konstravo idealą, svajonę ir tikėjosi kur kas stipresnės ir visapusiškai klestinčios valstybės, demokratinės santvarkos, teisingesnio šalies valdymo.

Partizanų ateities modernios nepriklausomos Lietuvos valstybės vizija susiformavo vystantis kaimo inteligentijos politinei minčiai, kurioje atsispindėjo paprasto kaimo valsťiečio ūkininko ir jam artimo kaimo inteligento pažiūros. Partizanų vadai, suvokdami, kad Lietuva egzistuoja ant Vakarų ir Rytų civilizacijų ribos, stengėsi pabrėžti savo vakarietišką tapatybę ir mentalitetą, tapatinosi ir matė save kaip Vakarų civilizacijos europinės kultūros forpostą.

⁸⁸ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, p. 441.

⁸⁹ Vyčių sąjungos laikinieji įstatymai, *LKA*, nr. 7, 1993, p. 90.

Pogrindžio dalyviai, vadovaudamiesi iš esmės socialdemokratiniais, krikščioniškais idealais bei vertybėmis, siekė atkurti demokratinę parlamentinę respubliką, modernią valstybę, kurioje nebūtų socialinės atskirties, o socialinis teisingumas, solidarumas būtų dominuojantis valstybinio reguliavimo komponentas. Apibendrinant galima sakyti, kad dabartinis Šiaurės šalių (Danijos, Norvegijos, Švedijos, Suomijos) socialinis ekonominis gerovės valstybės modelis, kuriame daug socializmo, labiausiai atitinka laisvės kovotojų ateities valstybės viziją ir turėjo būti jiems priimtinausias. Nors jų idealas su dabartine Lietuva sutapo tik iš dalies, jis išreiškė amžiną žmogaus, tautos troškimą siekti laisvės, materialinės, dvasinės gerovės ir socialinio teisingumo.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

A (Dainavos) apygardos vado Juozo Vitkaus-Kazimieraičio ir Lietuvos diplomatinės tarnybos atstovų Klemenso Bruniaus ir Jono Degsnio 1945 m. lapkričio 28 d. posėdžio protokolas Nr. 4. In: *Laisvės kovų archyvas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1991, Nr. 1, p. 8–10.

DAUMANTAS, [Juozas Lukša]. *Partizanai*, 5-asis papild. leidimas. Parengė K. Kasparas ir kt. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2005.

YLIUS, Antanas. Tauro apygarda: atsiminimų fragmentai. In: *Laisvės kovų archyvas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1991, Nr. 1.

Laisvės kovos 1944–1953 metais: dokumentų rinkinys. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996.

LELEŠIUS-GRAFAS, Justinas. *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2006.

Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.): dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003.

Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: dokumentų rinkinys. Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

Partizano keliu: partizano Juozo Paliūno-Ryto atsiminimai. Sud. Darius Juodis. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012.

Partizano Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis: 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d. Parengė A. Kašėta. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011.

Tauro apygardos rinktinių vadų suvažiavimo 1946 m. gegužės 3 d. protokolas. In: *Laisvės kovų archyvas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1991, Nr. 1, p. 21.

Vyčių sąjungos laikinieji įstatymai. In: *Laisvės kovų archyvas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1993, Nr. 7, p. 90.

GAILIUS, Bernardas. Partizanų diktatūra. *Politologija*, 2011/2 (62), p. 74.

GAŠKAITĖ, Nijolė. Nepriklausoma Lietuva: partizanų vizija ir tikrovė. *Į Laisvę*, 1994 m. lapkritis, Nr. 119 (156).

GAŠKAITĖ, Nijolė. *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai, 2018.

GAŠKAITĖ, Nijolė. *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

KASPARAS, Kęstutis. *Lietuvos laisvės armija*. Įvad. str. A. Randomanskis. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2002.

MOCKŪNAS, Liudas. *Pavargęs herojus: Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Vilnius: Baltos lankos, 1997.

RAKŪNAS, Algirdas. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1976.

SCHMITT, Carl. *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker & Humblot, 2002.

VAIČAITIS, V. Vaidotas. *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis, ateitis*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012.

VAITEKAITIS, Artūras. Valstybės vizija pasipriešinimo dokumentuose ir spaudoje (1940–1952 m.). *Laisvės kovų archyvas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, Nr. 16, p. 134–176.

ŽILYTĖ, Enrika. Partizanų vadų kolektyvinė biografija. *Lietuvos istorijos studijos*, t. 38, 2016.

LITHUANIAN PARTISANS' VISIONS OF THE INDEPENDENT STATE

Summary

MINDAUGAS POČIUS

The research, which is based on the documents of the anti-Soviet resistance of 1944–1953, makes an attempt at reconstructing the freedom fighters' vision of independent Lithuania and analyses the image of the planned (projected) political and socio-economic model of the state, its underlying elements and principles, the evolution and context of the partisans' political thought.

Reflecting on inter-war Lithuania, life therein, resistance against the Soviets and the fierce struggle and sufferings of that time, the partisans sacredly believed in the restoration of independence and had a clear vision of the future state. The critical attitude of those who participated in the resistance towards Lithuania's statehood had a great impact on the underlying elements of the said vision. In the partisans' experience and understanding, social exclusion and public distrust of government institutions were among the most acute problems of the Republic of Lithuania which, in their conviction, caused the catastrophic crisis of the state and the society that resulted in the loss of independence in 1940. Leaders of the underground movement were fully aware of the ills and failures of the past and thus constructed an ideal, a dream of a comprehensively stronger and affluent state, democratic regime and fairer governance of the country.

The partisans' vision of a modern independent Lithuanian state was developed under the influence of the political thought of the rural intelligentsia, thus reflecting the outlook of an ordinary peasant farmer and akin attitudes of rural intellectuals. Realising that Lithuania existed on the divide between the Western and Eastern civilizations, partisan leaders made every attempt to emphasize their western identity and mentality, identified and positioned themselves as the outpost of Western civilization and European culture.

Participants of the resistance movement followed basically social democratic, Christian ideals and values and sought to restore a modern democratic parliamentary republic free of social exclusion where social justice and solidarity would be the predominant components of state regulation. In summary, it can be stated that the present-day socio-economic model of the Nordic welfare state (that of Denmark, Norway, Sweden or Finland), which in its core is rather socialistic, is for the most part in line with the freedom fighters' vision of the future state and was considered by them the most acceptable. Although present-day Lithuania does not fully satisfy their vision, Lithuanian resistance fighters expressed the eternal strive of people and nations for freedom, material and spiritual wellbeing and social justice.

Gauta 2020 m. sausio mėn.
Priimta 2020 m. vasario mėn.

Mindaugas P o c i u s – XX a. istorijos skyriaus darbuotojas. Mokslinių interesų sritis – stalinizmo laikotarpio problematika, Lietuvos kaimo modernizacijos procesai šeštame–aštuntame dešimtmetyje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: kondoras@gmail.com